

A legfontosabb könyvtári mutatók változásai (1989–1999)

Gyakorló könyvtárosok sűrűn kérdezik: mi haszna van a statisztikai adatgyűjtésnek, mire valók ezek a bonyolult kimutatások – azon túl, hogy rengeteget kell velük dolgozni. Legutóbb 1997-ben tettük fel ugyanezt a kérdést, és az akkor megfogalmazott válaszokat a *3K 1997/6*-os számában tettük közzé, melynek során áttekintettük az 1985 és 1995 közötti változásokat.

Azóta eltelt néhány év, és a világ – ha nem is biztos, hogy előrébb ment – minden esetre sokat változott. Az ezredforduló tájékán ismét foglalkoztatni kezdett bennünket a kérdés, hogy a környezet változásaival párhuzamosan történt-e változás a könyvtárakban, illetve ha voltak elmozdulások, vajon tükrözi-e a statisztika a könyvtárak életében bekövetkezett elmozdulásokat. Elemzésünk tehát elsősorban a könyvtári statisztika adataira támaszkodva próbálja felvázolni azokat a legfőbb tendenciákat, amelyek az elmúlt tíz évet jellemezték. Elemzésünk tárgya a *települési könyvtár*, adataink legfőbb forrása pedig a Könyvtári Intézet (korábban: KMK) által évenként megjelentetett statisztikai kiadvány. (Korábbi címe: *TEKE*, jelenleg: *A könyvtárak statisztikai adatai*.) Elemzésünkéből kimaradnak az egyéb könyvtárak: a szakszervezeti és munkahelyi könyvtárak azért, mert számuk és jelentőségük az utóbbi időben jelentősen lecsökkent; a szakkönyvtárak és a felsőoktatási könyvtárak pedig azért, mert visszamenőlegesen nem rendelkezünk pontos, hiteles forrásokkal. Szempontjaink közé új elemként bevettük viszont a nyilvános könyvtárak megjelenését, melyek – főleg a fővárosban – jelentősen módosítják az ellátottság szintjét.

Az elemzésbe bevont mutatók kiválasztásakor egyrészt a *fontosságot* vettük figyelembe (tehát, hogy lényeges információkat hordozzanak); másrészt az *érvényességet* (nem vettünk be „puha”, sok szubjektív elemet tartalmazó információkat, mint például: a helyben használt dokumentumok száma, a látogatók száma); harmadrészt pedig az *összehasonlíthatóságot* (csak olyan kategóriákat elemeztünk, amelyeket minden évben megtaláltunk a kiadványokban). A vizsgált mutatók a következők: szolgáltató helyek száma; a könyvtárak alapterülete; főfoglalkozású könyvtárosok száma, teljes munkaidőben; az év folyamán leltárba vett állományegységek száma; a leltári (helyben lévő) állomány száma; az év folyamán állománygyarapításra fordított összeg; beiratkozott olvasók száma; kölcsönzők száma; az év folyamán kölcsönzött állományegységek száma.

Az egyszerűség és a könnyebb áttekinthetőség végett az adatok változásait nem évenként, hanem csak minden második évben vizsgáltuk. Az elemzésbe bevont évek: 1989., 1991., 1993., 1995., 1997. és 1999. (A dolgozat írásakor a 2000-es adatok még nem álltak rendelkezésünkre.)

Először az országos tendenciákat vesszük szemügyre, majd az egyes régiók szerinti változásokat, kiemelve egy-egy tipikus *megyei* változást is. Ezután a viszony-

számok alakulását elemezzük, végül az 1999-es év adatsorát kiegészítjük az egyéb nyilvános könyvtárak adataival.

Országos tendenciák

A rendszerváltozás első tíz évében lényegében tovább folytatódtak a korábban elkezdődött tendenciák (lásd erről a már említett korábbi cikket!), vagyis jelentősen csökkent a szolgáltatóhelyek, a főfoglalkozású könyvtárosok, valamint az év folyamán leltárba vett állományegységek száma. Szintén csökkent, bár nem olyan jelentősen, a beiratkozott olvasók, a kölcsönzők és az év folyamán kölcsönzött állományegységek száma. Ugyanakkor valamelyest nőtt a könyvtárak alapterülete és a könyvtári állomány nagysága. És ugrásszerűen – csaknem tízszeresére – nőtt az állománygyarapítás éves összege, amely jelenség a közismert infláció és a könyvtárak drasztikus emelkedése miatt egyáltalán nem meglepő.

Vizsgált terület	1989	1999	Eltérés (%)*
Főfoglalkozású könyvtárosok száma	4 403	3 157	71,70
Az év folyamán leltárba vett állomány	1 556 810	1 141 647	73,33
Szolgáltató helyek száma	4 325	3 273	75,68
Beiratkozott olvasók száma	1 554 351	1 364 488	87,97
Kölcsönzők száma	11 516 654	10 386 900	90,19
Kölcsönzött állományegységek száma	37 040 082	34 899 956	94,22
Alapterület (m ²)	364 750	383 418	105,12
Könyvtári állomány	40 997 142	43 355 549	105,75
Állománygyarapítás összege (ezer Ft)	141 689	1 368 162	965,61

* Az „Eltérés” jelzésű hasámban az 1999. évi mennyiségeknek az 1989. évihez (= 100%) viszonyított százaléértékét közöljük.

A könyvtárosok száma 1995-ig fokozatosan csökkent (akkor volt a mélypont, alig több mint háromezer fővel), attól kezdve viszont, bár enyhe mértékben, de mégis nőtt. Az év folyamán leltárba vett állomány nagysága ezzel szemben 1989 és 1991 között még 112,62%-ra emelkedett, majd 1991 és 1993 között jelentősen (78,88%-ra) csökkent, és azóta is, bár egyre kisebb arányban, folyamatosan csökken. A szolgáltató helyek számának fogyása teljesen egyenletes képet mutat: minden kétéves időszakban az előzőhöz képest körülbelül 5 százaléknyi az esés, itt 1991 és 1993 között volt a kritikus időszak, amikor is a csökkenés majdnem 9 százaléknyi volt.

A kilencvenes évek elején robbanásszerű változás történt mind a könyvtárosok számát, mind pedig a leltári állomány növekedésének mértékét tekintve (az egyik negatív, a másik pedig pozitív irányba), ugyanakkor a könyvtári szolgáltató helyek száma egyenletes ütemben csökkent. Az is egyértelmű, hogy a kilencvenes évek

végére normalizálódni látszik a helyzet, mindhárom mutató beáll abba a mezőbe, amely a tíz évvel korábbi állapothoz képest 70 és 80 százalék közti értéket mutat.

A beiratkozott olvasók száma az elmúlt tíz évben folyamatosan és egyenletesen csökkent, kivéve az utóbbi két évet, amikor ismét némi emelkedést tapasztalhatunk. *A kölcsönzők és a kölcsönzött állományegységek számának* csökkenése viszont a kilencvenes évek közepén megtorpant, sőt bizonyos emelkedést is észleltünk, majd a csökkenés a kilencvenes évek végére ismét erőteljesebbé vált.

A vizsgált időszakban alig észrevehetően, de nőtt a *könyvtárak alapterülete* (a tíz év alatt 5 százalékkal), és ugyanilyen arányban nőtt a könyvtári állomány nagysága is. Tehát miközben a szolgálati helyek (és ezzel együtt az önálló könyvtárak) száma csökkent, nőtt az összes alapterület – vagyis a nagyobb számú, de kisebb intézménytípust egyre inkább a kisebb számú, ám összességében nagyobb alapterületű intézménytípus váltja fel. Érdemes elgondolkodni azon az adaton is, amely szerint tíz év alatt mindössze öt százalékkal lett magasabb a könyvtári állomány nagysága, vagyis 41 millióról 43 millióra növekedett – miközben az évi állománygyarapodás nagysága a tíz év során mindig több volt, mint egymillió! Tehát nagyon durva számfíttással is kimutatható, hogy a vizsgált időszakban legalább hétmilliós állomány-nagyság tűnt el: ennyit vontak ki a forgalomból, ennyit selejteztek, ennyi tűnt el nyomtalanul például a kis könyvtárak megszűntével.

Az állománygyarapításra fordított összeg – mint korábban már jeleztem – tíz év alatt közel a tízszeresére emelkedett: 1989-ben 142 millió volt, 1999-ben pedig egymilliárd 368 millió forint. Az évtized elejének árrobbanását – ha némileg csökkentett tempóban is – mégis jól követte a könyvtárak állománygyarapítási összege. A csúcstérületen 1992 volt, amikor a könyvtárak az előző évhez képest 65 százalékkal, az állománygyarapítás összege pedig 57 százalékkal nőtt – az összesített árindex viszont ebben az időszakban már túljutott a robbanáson, és megállt a növekedése. Az évtized végére mind az árindex, mind pedig a könyvtárak emelkedése megszűnt, sőt a könyvtárak növekedési üteme alacsonyabb lett az összesített árindexnél. Az 1998-as évet mindenképpen kiugrónak kell tekinteni, mert ebben az évben majdnem 50 százalékkal nőtt a gyarapításra szánt összeg. A kiugró teljesítmény egyik magyarázata alighanem abban rejlik, hogy ebben az évben lépett be többféle könyvtártámogatási rendszer, mint például az érdekeltség-növelő támogatás vagy a felzárkóztató pályázat.

Az évtized végére tehát az infláció mértéke éves szinten 10 százalékra, a könyvtárak emelkedése 6 százalékra csökkent, ugyanakkor a könyvtárak állománygyarapításra fordított összege az előző évhez képest 20 százalékos emelkedést mutatott!

Változások mértéke régiók szerint

A könyvtári rendszert vizsgálva minduntalan belebotlunk abba a vélekedésbe, mely szerint lényeges különbségek mutatkoznak a könyvtári ellátás terén hazánk egyes tájai között. Leegyszerűsítve: Nyugat-Magyarország minden szempontból kedvezőbb helyzetben van, mint Kelet-Magyarország.

Elemzésünket pontosan azért terjesztettük ki a különböző régiók összehasonlító vizsgálatára, hogy megerősítsük vagy éppen megcáfoljuk ezeket a vélekedéseket, illetve hogy ezen a téren pontosabb képet kapjunk. Munkánk során a közigazgatásban jelenleg érvényes régiós felosztást használtuk, figyelmen kívül hagyva a felosztást ért bírálatokat, illetve a jövőben esetleg várható változtatási szándékokat.

Emlékeztetőül a régiós felosztás:

Közép-Magyarország: Budapest, Pest megye.

Közép-Dunántúl: Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém megye.

Nyugat-Dunántúl: Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala megye.

Dél-Dunántúl: Baranya, Somogy, Tolna megye.

Észak-Magyarország: Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves, Nógrád megye.

Észak-Alföld: Hajdú-Bihar, Jász-Nagykun-Szolnok, Szabolcs-Szatmár-Bereg megye.

Dél-Alföld: Bács-Kiskun, Békés, Csongrád megye.

A vizsgált időszakban a legnagyobb mérvű visszaesés országos szinten *a teljes munkaidőben dolgozó könyvtárosok számában* volt: míg 1989-ben 4403 főt alkalmaztak, addig 1999-ben csupán 3157 főt, tehát tíz év alatt több mint ezer állás szűnt meg, vagyis a csökkenés mértéke több mint 30 százalékos. Jóval az átlag feletti volt a csökkenés az észak-magyarországi, valamint a dél-dunántúli régióban (53,21, ill. 63,67%-ra), az átlaghoz közeli csökkenés tapasztalható Nyugat-Dunántúlon, Észak-Alföldön, Közép-Dunántúlon és Dél-Alföldön, az átlagnál jóval kisebb volt viszont a csökkenés Közép-Magyarországon. Különösen nagy volt a csökkenés Nógrád megyében, ahol csaknem a felére fogyott a könyvtárosok száma: 166-ról 87-re. Ezzel szemben Budapesten az országos tendenciával éppen ellentétes változást tapasztalhattunk: míg 1989-ben 312 főt foglalkoztattak, addig tíz évvel később már 348-at!

Az év folyamán leltárba vett állományegységek tekintetében a legnagyobb visszaesés a dél-dunántúli régióban volt tapasztalható (61,61%-ra), valamint Észak-Alföldön (68,37%-ra). Észak-Magyarországon ebben az esetben az átlaggal majdnem megegyezően csökkent az állomány gyarapodása, kivéve ismét Nógrád megyét, ahol az éves gyarapodás mértéke a tíz évvel korábbiak csupán 39 százaléka volt! Az átlagnál jóval kisebb volt a visszaesés a közép-magyarországi régióban, és ezen belül ismét Budapestet kell kiemelni, ahol tíz év alatt mindössze 6 százalékkal esett vissza az éves gyarapodás!

A szolgáltató helyek számának csökkenésében Dél-Alföld vezet, második Észak-Magyarország. Közép-Magyarország most valamivel az átlag alatti értékkel a középmezőnyben foglal helyet, és az átlagosnál kevesebb szolgáltató hely szűnt meg Dél-Dunántúlon és Nyugat-Dunántúlon.

A megyék közül ki kell emelnünk Csongrádot, ahol 1989-ben még 202 szolgáltató hely működött, tíz évvel később viszont már csak mintegy a fele: 113. valamint Borsod megyét, ahol 424-ről 246-ra csökkent ez a szám, ami a gyakorlatban azt jelenti, hogy a megyében tíz év alatt csaknem kétszáz kis könyvtár bezárt!

A beiratkozott olvasók száma legerőteljesebben a két közismerten „hátrányos” helyzetű régióban csökkent: Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon (78,35, ill. 79%-ra), és szintén nem meglepő, hogy a legkisebb csökkenés a közép-magyarországi régióban történt (96,07%-ra).

A régiókon belül az egyes megyék vonatkozásában nincs lényeges eltérés, kivéve Budapestet, ahol az országos tendenciákkal ellentétben nem csökkent, hanem valamelyest nőtt a beiratkozott olvasók száma: az 1989-es 159 ezerről 162 ezerre.

Ezeket az adatokat érdemes összevetnünk a szolgáltató helyek számának csökkenésével, hiszen miközben tíz év alatt a szolgáltatóhelyek száma 76 százalékra csökkent, aközben a beiratkozott olvasók száma csak 88 százalékra, tehát a működő könyvtárakra levetítve relatív olvasói emelkedés figyelhető meg. Különösen igaz ez a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban, ahol a vizsgált időszakban húsz kiszolgáló hely (alighanem fiókkönyvtár) szűnt meg, viszont az olvasók száma – ha csekély mértékben is – emelkedett.

Ezt a tendenciát látszik erősíteni a kölcsönzők számának alakulása is, pontosabban a kölcsönzési alkalmaké. Nem meglepő, hogy ebben a tekintetben is az észak-magyarországi régió az utolsó, vagyis ott volt a legerőteljesebb a visszaesés. Ismét kiemelkedik Nógrád megye, ahol a kölcsönzések száma 317 ezerről 204 ezerre esett vissza, vagyis az 1999-es adat a korábbinak csupán 64 százaléka. Az is már-már természetes, hogy a közép-magyarországi régió vezet, ahol igen erőteljes növekedés figyelhető meg, köszönhetően ismét Budapestnek, ahol 1989-ben 1 millió 114 ezer kölcsönzési alkalmat regisztráltak, 1999-ben viszont félmillióval többet: 1 millió 621 ezret, ami az országos 10 százaléknyi csökkenéssel ellentétben 45 százaléknyi emelkedést jelent!

A kölcsönzött állományegységek számának vonatkozásában a negatív rekordot tekintve Észak-Magyarország és Dél-Alföld mellé felzárkózott Dél-Dunántúl is, ugyanakkor Nyugat-Dunántúl, Közép-Dunántúl és Közép-Magyarország változatlanul őrzi kedvező pozícióját.

A dél-alföldi régió kedvezőtlen tendenciáját főleg Bács-Kiskun megyének köszönheti, ahol 1989-ben 2 millió 534 ezer egységet kölcsönöztek, tíz évvel később pedig csak 1 millió 820 ezret, amely az eredetinek csupán 72 százaléka. Az átlagosnál lényegesen rosszabb a helyzet Nógrád megyében, ahol a csökkenés mértéke 65 százalék: a korábbi 963 ezer helyett 625 ezer. A központi régióban tapasztalható növekedés ismét Budapestnek köszönhető, mert miközben Pest megyében lényegében nem változtak a számok, addig a FSZEK-ben 43 százalékos volt a növekedés: 4 millió 245 ezerről 6 millió 72 ezerre!

Az eddig sorra vett mutatók közös vonása volt, hogy országos összesítésben valamennyien csökkenésről adtak hírt. A most következő három vizsgálati terület viszont – ha olykor csekély mértékben is – bizonyos növekedést mutat.

Mint korábban írtuk, a könyvtárak összes alapterülete tíz év alatt valamelyest nőtt annak ellenére, hogy a könyvtárak száma ez alatt az idő alatt csökkent, vagyis a kis könyvtárak megszűntek, a nagyobbak pedig „gyarapodtak”. Különösen igaz mindez Budapestre, ahol – mint korábban írtuk – a szolgáltató helyek száma hússzal csökkent, az összes alapterület viszont az eredetinek másfélszeresére nőtt. Ugyancsak kiugró növekedés figyelhető meg Bács-Kiskun megyében, ahol ez a

változás az eredetinek a 130 százalékát mutatja. Ugyanakkor az országos tendenciával ellentétben Észak-Magyarországon és Dél-Dunántúlon nemcsak a könyvtárak száma csökkent, hanem az alapterület is: az utóbbi 90,08, illetve 98,76%-ra.

A könyvtári állomány alakulása az egyetlen olyan mutató – ha nem vesszük figyelembe az állománygyarapításra fordított összeget – amely valamennyi régióban emelkedést mutat. Vagyis: a könyvtárak megszűnéséből és a selejtezésből adódó állománycsökkenést mindenhol sikerült ellensúlyozni újabb állományegységek beszerzésével, legalábbis *régiós* szinten, ugyanis két *megyében*, Borsodban és Nógrádban egyaránt körülbelül 3 százalékot csökkent az állomány! Az országos növekedés 5,75%-os; ezen belül a legkisebb mértéket az észak-magyarországi (1,15%), a legnagyobbat pedig a dél-dunántúli (9,49%) régió mutatja.

Végül tekintsük át az *állománygyarapításra fordított összeg* régiós megoszlását! A legkevésbé fejlődő dél-dunántúli régió és a legnagyobb növekedést mutató közép-dunántúli régió között az eltérés csaknem kétszeres volt! Baranyában az összeg az eredetiről (100%) csupán 523 százalékra emelkedett, Nógrádban 645 százalékra, ugyanakkor Budapesten 1520 százalékra! (Egész Közép-Magyarország százaléka 1251; Dél-Dunántúlé 755, Észak-Magyarországé 783).

Mint az eddigiekből kiderült, a vizsgált tíz évben jelentős eltérések mutatkoztak a régiók között a fejlődés tekintetében. Tehát ha az egyes régiók hátrányát vizsgáljuk, akkor azt tapasztaljuk, hogy az eltérések egyre nőnek, vagyis a hátrányok egyre nagyobbak lesznek. A legnagyobb emelkedés szinte minden területen, köszönhetően a budapesti változásoknak, a központi régióban tapasztalható, a legnagyobb lemaradás viszont általában az észak-magyarországi régióban, elsősorban Nógrád és Borsod megye miatt.

Nézzük meg ezek után a régiók összképét és az ennek alapján felállítható „rangsort”.

A közép-magyarországi régió (a szolgáltató helyek száma és a leltári állomány kivételével) minden szempontból első helyre került a tíz év alatt bekövetkezett pozitív változások tekintetében. *A nyugat-dunántúli régió* a szolgáltató helyek számának tekintetében az első helyen van, további három szempontból a másodikon (kölcsonzók száma, leltári állomány, állománygyarapítás összege), a beiratkozott olvasók és a kölcsönzött állományegységek számának tekintetében pedig a harmadikon. *Közép-Dunántúl* a kölcsönzött állományegységek tekintetében a második helyen áll, a főfoglalkozású könyvtárosok, a leltárba vett állományegységek és a szolgáltató helyek száma tekintetében pedig a harmadikon. *A dél-alföldi régió* sok tekintetben szórt képet mutat: a főfoglalkozású könyvtárosok és a leltárba vett állományegységek száma, valamint az alapterület vonatkozásában az előkelő második helyet foglalja el, a szolgáltató helyek és a kölcsönzött állományegységek száma tekintetében az utolsót, a kölcsönzők számát tekintve pedig az utolsó előtti. *Észak-Alföld* a középmezőnyben meglehetősen kiegyenlített képet mutat: két egymással összefüggő szempontból az utolsó előtti helyen áll (a leltárba vett állományegységek száma és a leltári állomány nagysága), egyébként a jó középmezőnyben foglal helyet, sőt a beiratkozott olvasók számát tekintve a második. *A dél-dunántúli régió* a leltári állomány növekedése szempontjából az első, a szol-

gáltató helyek változása szempontjából a második, a kölcsönzők számának vonatkozásában pedig a harmadik helyen áll, ugyanakkor utolsó helyen van a leltárba vett állományegységek és a beiratkozott olvasók számát, valamint az állománygyarapításra fordított összeg nagyságát tekintve. Végül a legrosszabbak a változási mutatók a sokat emlegetett *Észak-Magyarországon*: a leltárba vett állományegységek számát és a kölcsönzött egységek számát kivéve valamennyi szempontból az utolsó vagy az utolsó előtti helyen állnak!

Ha a működési feltételek és a forgalmi adatok szempontjából rangsorolunk, ez sem eredményez különösebb eltérést. A központi régió mindkét esetben első, az észak-magyarországi pedig az utolsó; a nyugat-dunántúli régió mindkét esetben elől helyezkedik el, a dél-dunántúli hátul, a közép-dunántúli pedig középen. Egyedül a dél-alföldi régió pozíciója mutat jelentős eltérést: a működési feltételek változása a többi régióhoz képest kedvezőnek mondható, ugyanakkor a forgalmi adatok változása – különös tekintettel a kölcsönzött állományegységek száma vonatkozásában – kedvezőtlennek.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a tíz év alatt bekövetkezett változások abszolút nyertesc a közép-magyarországi régió (főleg Budapestnek köszönhetően!), az átlagnál kedvezőbben fejlődött (kevésbé romlott a helyzet) a nyugat-dunántúli és a közép-dunántúli régió, míg az átlagnál jóval nagyobb mértékű volt a visszaesés Dél-Dunántúlon és Észak-Magyarországon. A Dél-Alföldön felemás volt a helyzet: a működési feltételek kisebb, a forgalmi adatok pedig nagyobb mértékben romlottak, mint az országos átlag.

A régiók közötti különbségek a viszonyszámok alapján

A korábbiakban az összehasonlítást az abszolút számok alapján végeztük, fejlődési tendenciák figyelembe vételével, most viszont nézzük meg az 1999-es állapotot, figyelembe véve az egyes területeken élő lakosok számát is!

A működési feltételeket meghatározó három legfontosabb mutatószám: a szolgáltató helyek száma, a könyvtárak összes alapterülete, valamint a főfoglalkozású könyvtárosok száma. Ha ezeket a mutatókat összevetjük a területen élő lakosok – mint potenciális könyvtárhasználók – számával, máris lényeges különbségeket találunk az egyes régiók között.

	Alapterület (m ² /100 lakos)	Szolgáltató helyek/10 000 lakos	Főfoglalkozású könyvtáros/10 000 lakos
Nyugat-Dunántúl	5,01	6,44	3,57
Dél-Dunántúl	4,84	6,38	3,20
Közép-Dunántúl	4,34	4,15	3,31
Észak-Magyarország	4,48	3,91	3,41
Dél-Alföld	5,05	2,53	4,19
Észak-Alföld	3,62	2,96	3,38
Közép-Magyarország	2,09	0,96	2,18
Magyarország összesen	3,82	3,26	3,14

Mind a könyvtári alapterület, mind pedig a szolgáltató helyek számának vonatkozásában ugyanazt a tendenciát figyelhetjük meg: ahogyan távolodunk Nyugat-Dunántúltól keleti irányba, úgy csökkennek az egy lakosra jutó mutatók: a legfejlettebb nyugat-dunántúli régió és a legkevésbé fejlett alföldi régiók között körülbelül kétszeres különbség tapasztalható! Megyékre lebontva: míg Vas megyében 100 lakosra majdnem 6 négyzetméternyi könyvtári alapterület jut, addig Hajdúban csupán 2,9 négyzetméter. A közép-magyarországi régió arányszámát ezúttal nem csupán Budapest rontja le: (100 lakosra 1,8 négyzetméter), hanem Pest megye is, ahol ez az arány mindössze 2,5 négyzetméter, vagyis Budapest után a legalacsonyabb az országban. A megyék között szerényen meghúzódik viszont Nógrád megye, amely, mint emlékszünk rá, a fejlődés-visszafejlődés területén nagyon gyakran döntött negatív csúcsot. Azonban ha a könyvtárak területét a lakosok számához viszonyítjuk, hazánkban ebben a megyében a legjobb a helyzet: 100 lakosra 6,5 négyzetméter könyvtári terület jut! (Hozzá kell tennünk: Nógrád megye a 217 ezer lakosával hazánk legkisebb lélekszámú megyéje!)

A 10 000 lakosra jutó szolgáltatóhelyek számát tekintve Nógrád bőven elveszíti első helyét: a lakosság számához viszonyítva a legtöbb szolgáltató hely Zalaiban (8,4) és Vasban (7,4) van, a legkevesebb – Budapestet nem számítva – ismét Pest megyében (1,9) és Hajdúban (2,1).

A főfoglalkozású könyvtárosok arányszámát tekintve ismét változik a helyzet: a korábban vezető pozíciójú Nyugat-Dunántúl a második helyre szorult vissza, és a dél-alföldi régió tört az élre, elsősorban Csongrád (4,6) és Békés (4,4) megye jóvoltából. Meglepően magas arányt találunk Jász-Nagykun-Szolnok megyében is (4,4), valamint most is kiemelkedik Nógrád megye (4,0). Ebből a szempontból ismét Budapesten a legrosszabb a helyzet (1,9), valamint Pest megyében (2,6), de feltűnően alacsony arányszámokat találunk Komárom-Esztergom, Tolna és Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében: mindhárom területen csupán 2,9 főfoglalkozású könyvtáros jut tízezer lakosra. Ezeknek a jelenségeknek a kialakulásában valószínűleg közrejátszik a megyék településszerkezete is, hiszen az aprófalvas területeken arányaiban kevesebb főfoglalkozású és több részfoglalkozású munkatárs lehet – de az átlagtól való eltérést ez a tény semmiképpen nem magyarázza például Pest megye vagy az ellenkező oldalon Nógrád megye esetében.

A működési feltételek másik meghatározó eleme a könyvtárak állományának nagysága, illetve az egy év alatt bekövetkezett gyarapodásnak a mértéke. Ismét érvényes a nyugat–kelet tengely meghatározó szerepe: Nyugat-Dunántúlon egy lakosra átlagosan 5,5 állományegység jut, egy év alatt ezer lakosonként 14,5 új dokumentumot vásároltak, ugyanakkor Észak-Alföldön egy lakosra csak 4,5 dokumentum jut, a gyarapodás mértéke pedig ezer lakosonként 10,1 dokumentum. Hajdú-Bihar megyében 3,4 állományegység jut egy főre, Pest megyében 4, Budapesten pedig 2 dokumentum. Az egy lakosra jutó dokumentumok számát tekintve Zala megye tört az élre: (6,7), de kedvezőnek mondható az arány Somogyban (6,3) és Tolnában (6,2) is. A megyék toplistája az ezer lakosra jutó éves állománygyarapodás tekintetében a következőképpen alakul: Veszprém (20,1), Zala (19,0), Csongrád (17,4). A legkedvezőtlenebb értékek: Budapest (6,4), Hajdú (9,0), Pest (9,3), Szabolcs (9,9).

Hasonlóképpen meghatározza a földrajzi elhelyezkedés, hogy hány forint állománygyarapítási keret jutott 1999-ben egy főre: a nyugat-magyarországi régióban átlagosan majdnem 160 forint, az észak-magyarországi pedig csak 112 forint!

Az egyes megyék adatai természetesen most is erősebb szóródást mutatnak, a legmagasabb és a legalacsonyabb összeget költő megyék között mintegy kétszeres a különbség: ez az összeg Zala megye esetében 190 forint, Somogyban 187, Vasban 165, ugyanakkor Borsodban 92, Baranyában 96, Szabolcsban 98 és Hajdú-Biharban 101 forint! Alighanem ez az a mutató, amely leginkább érzékelteti, mit jelent valójában „hátrányos helyzetű” megyének lenni: Borsod, Baranya, Szabolcs, Hajdú – csupa olyan megye szerepel a lista végén, amelyek közismerten ebbe a kategóriába tartoznak.

A működési feltételek régiónkénti eltérését összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy az ország gazdasági kettéosztottsága jól tükröződik a könyvtárak anyagi helyzetében is: a nyugat-dunántúli megyék szinte minden mutatót tekintve lényegesen előnyösebb helyzetben vannak, mint keleti társaik. Ebből a szempontból Budapest helyzetét nem tudjuk reálisan megítélni, hiszen a kétmillió fővárosi könyvtári ellátásban jelentős szerepet vállalnak az egyetemi és a szakkönyvtárak is. Feltétlenül figyelemre méltó viszont Pest megye helyzete, amelynek fejlődését nagyon hátráltatja a „nagy testvér” árnyéka, így több mutató tekintetében is messzi lemarad az országos átlagtól!

Nézzük meg, hogyan alakulnak a forgalmi adatok a különböző országrészekben, vagyis van-e összefüggés a gazdasági helyzet és a könyvtárhasználat mértéke között?

Ha a beiratkozott olvasók százalékos arányát nézzük, meglehetősen felemás kép tárul elénk, hiszen a legmagasabb a beiratkozottak aránya a dél-alföldi régióban (16,5%), majd az észak-alföldiben (15,7%), és a nyugat-dunántúli régió csupán negyedik a sorban (14,4%). Észak-Magyarország és Közép-Magyarország viszont hűséges önmagához: mindketten a sor végén helyezkednek el.

Az egyes megyéket tekintve éppen az egyébként hátrányosnak tekintett, jávarészt aprófalvas megyékben a legmagasabb a könyvtártagok aránya: Veszprém (18,6%), Zala (17,6%), Békés (17,2%), Somogy (17,1%). A másik végpontra elhelyezkedő megyék közé viszont felsorakozott Komárom megye is: Budapest (8,9%), Komárom (11,8%), Pest (11,9%), Borsod (12,2%).

A kölcsönzési adatok tekintetében még inkább szembetűnő, hogy a korábban kedvező adottságokat felmutató térségek ebből a szempontból háttérbe szorultak: a három dunántúli régió a három utolsó helyre került, és a vezető helyet az alföldi területek foglalták el!

Az egy lakosra jutó kölcsönzők (kölcsönzési alkalmak) aránya a Dél-Alföldön a legmagasabb (1,19), majd Észak-Alföld következik 1,16, és csak ezután jön Dél-Dunántúl (1,15). Közép-Dunántúl és Nyugat-Dunántúl ebből a szempontból lényegében Észak-Magyarországgal azonos szinten helyezkedik el (1,00, 1,08, 1,02). Közép-Magyarország is messzi az átlag alatt marad, ezúttal a Pest megyei adatok még a budapestinél is rosszabbak: az egy főre jutó éves kölcsönzési alkalmak mindössze 0,86-os értéket mutatnak! Hasonló ez az arány Komárom megyében is, alig valamivel magasabb Győr-Moson-Sopron megyében (0,9), és nem éri el az 1-es értéket Fejérben, Nógrádban (0,94), és Tolnában (0,96) sem. A lakosság

számához mérten magas a kölcsönzési arány Somogyban (1,44), Békésben (1,42), Zalában (1,32) és Veszprémben (1,23), vagyis – Békés megye kivételével – csupa aprófalvas területről van szó!

Szinte hasonló a megoszlás régiós szinten az egy lakosra jutó kölcsönzött állományegységek tekintetében. Itt a sorrend: Észak-Alföld (3,88), Dél-Alföld (3,67), Észak-Magyarország (3,63), és csak ezután következnek a dunántúli területek, valamint a központi régió. Különösen kiemelkedik ebből a szempontból két megye az észak-alföldi régióból: Jász-Nagykun-Szolnok (4,6) és Hajdú-Bihar, valamint Somogy és Csongrád megye, ez utóbbiak valamennyien 4-es átlaggal. A legalacsonyabb kölcsönzési mutatókat Tolnában (2,85), Nógrádban (2,89) és Győr-Moson-Sopron megyében (2,92) találjuk.

Az eddigiekből minden esetre leszűrhetjük a tanulságot: nem biztos, hogy az eltérések elemzéséhez a régiós közelítés a legmegfelelőbb, hiszen nagyon gyakran két szomszédos megye egymástól teljesen eltérő képet mutat. Nincs automatikus összefüggés a kelet–nyugati elhelyezkedés alapján sem: vannak olyan szempontok – például a forgalmi adatok –, amelyek szerint a keleti, „elmaradott” térségek kedvezőbb mutatókkal szolgálnak, mint „fejlettebb” nyugati társaik. Mint láttuk, gyakran a leghátrányosabbnak ítélt régiók vagy megyék kerültek az élre, más esetekben pedig a köztudatban fejlettként élő térségek arányszámai mutattak kedvezőtlen képet. A különbségek okainak kiderítésére alighanem sokkal finomabb módszerekre lenne szükségünk, mint amilyenekkel a statisztikai adattár szolgálni tud. A gazdasági mutatók mellett valószínűleg figyelembe kellene venni az adott térség településszerkezetét és szociokulturális hátterét is. Érdekes szempont lenne azt megvizsgálni, hogy van-e összefüggés a könyvtári rendszer fejlettsége és a megye (régió?) kulturális politikája között, beleértve a könyvtárügyben dolgozók szakmai kompetenciáját is. Most meg kell elégednünk annak megállapításával, hogy a különbségek olykor bizony jelentősek, és hogy ezek valós okai semmiképpen nem vezethetők le egyedül a területi elhelyezkedésből. (Feltűnő volt például, hogy a negatív példák között alig szerepelt Szabolcs-Szatmár-Bereg és Békés megye, illetve hogy a pozitív példák között milyen ritkán tűnt fel Győr-Moson-Sopron vagy éppen Pest megye!) Vagyis: nem fogadhatjuk el azt az állítást, mely szerint a körülmények cleve meghatározzák a könyvtárügy mozgásterét, és annak megváltoztatására alig lehet valamit tenni!

Új kihívás: a nyilvános könyvtár!

Végül tekintsük át, hogy a nyilvános könyvtárak megjelenése mennyiben rajzolja át a könyvtári világ térképét! Elemzésünknek ez a része meglehetősen hipotetikus lesz. *Egyrészt*: valamennyi települési könyvtárt nyilvánosnak tekintjük, függetlenül attól, hogy a hivatalos jegyzéken szerepel-e vagy sem. *Másrészt*: egyébként nyilvános könyvtárnak azt az intézményt tartjuk, amely a 2000-ben megjelent hivatalos listán szerepelt, függetlenül attól, hogy jellegénél fogva szerepelnie kellett volna vagy sem, valamint azt sem vettük figyelembe, ha pályázott ugyan a nyilvános könyvtári státuszra, de – akár csak formai hiba miatt – nem került fel. *Harmadrészt*: a 2000-es nyilvános könyvtári státuszt vettük figyelembe, ugyanakkor az adatok 1999-re vonatkoznak. Tehát a dolgozatnak ez a fejezete inkább csak jelezni szeretné az elmozdulás irányait, és kiindulópontul kíván szolgálni későbbi elemzésekhez.

Előre kell bocsátani, hogy a nyilvános könyvtárak megjelenésével elsősorban a központi régió, pontosabban Budapest statisztikai mutatói javultak jelentősen, köszönhetően annak, hogy a FSZEK mellé további 31 könyvtár sorakozott fel: többségében hatalmas állományú szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak. Vagyis ezzel az aktuussal sikerült végre eltüntetni azt a hátrányt, amellyel Budapest rendelkezett – legalábbis a települési statisztikai mutatók terén. Azt is hozzá kell tennünk, hogy ez a változás az ország egyéb területein korántsem volt ilyen látványos, hiszen Budapesten kívül összesen mindössze 29 könyvtár jelent meg a jegyzéken. Jellemzőnek mondható, hogy az észak-magyarországi régióban csupán egyetlen nyilvános könyvtár jelent meg (az egi főiskola könyvtára), holott ha a Miskolci Egyetem Központi Könyvtára is szerepelne, egymillió állományával, kiterjedt szolgáltatásaival jelentősen módosíthatná a régió sanyarú helyzetét. (Legjobb tudomásunk szerint a 2001 elején megjelenő listán sem szerepelnek!)

A könyvtárak száma

	Települési	Egyéb nyilvános
Nyugat-Dunántúl	554	4
Dél-Dunántúl	451	6
Észak-Magyarország	421	1
Közép-Dunántúl	395	7
Észak-Alföld	360	7
Dél-Alföld	241	4
Közép-Magyarország	164	33
Magyarország összesen	2586	62

Jelentősebb a módosulás a főfoglalkozású könyvtárosok arányszámát figyelembe véve, bár ebben az esetben is a közép-magyarországi régióban figyelhető meg a legnagyobb változás: míg korábban 10 000 lakosra csak 2,18 főfoglalkozású könyvtáros jutott, addig a jelen helyzetben 6,12. (Budapesten ezek az arányok: 1,92 és 7,88!) Alig van elmozdulás Közép-Dunántúlon és Észak-Magyarországon.

Főfoglalkozású könyvtárosok/10 000 lakos

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Közép-Magyarország	2,18	6,12
Dél-Alföld	4,19	4,87
Észak-Alföld	3,38	4,37
Dél-Dunántúl	3,20	4,30
Nyugat-Dunántúl	3,57	3,87
Közép-Dunántúl	3,31	3,59
Észak-Magyarország	3,41	3,55
Magyarország összesen	3,14	4,68

Az egy lakosra jutó állomány nagyság változása szintén a központi régióban a legnagyobb: a korábbi 2,58-ról 9,17-re. (Budapesten: 2-ről 11,8-ra!) Csaknem duplájára nőttek az arányok az észak-alföldi régióban (4,48-ról 8,04-re), köszönhetően a Debrecenben működő nagy könyvtáraknak, és jelentősnek mondható a változás a dél-dunántúli régióban is (5,71-ről 7,40-re), ahol viszont a pécsi könyvtárak dominanciáját észleljük.

Leltári állomány/lakosok száma

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Közép-Magyarország	2,58	9,17
Észak-Alföld	4,48	8,04
Dél-Dunántúl	5,81	7,40
Nyugat-Dunántúl	5,48	6,15
Dél-Alföld	4,87	5,95
Közép-Dunántúl	4,96	5,42
Észak-Magyarország	4,82	5,03
Magyarország összesen	4,32	7,17

A következő táblázatban jól látható, hogy a nyilvános könyvtárak megjelenésével szinte kiegyenlítődtek azok az arányok, amelyek az 1000 lakosra jutó éves állománygyarapodás mértékét mutatják: Észak-Alföld és Észak-Magyarország kivételével mindenhol a 16-os érték közelében szóródnak. A közép-magyarországi régió ezen a területen is behozta korábbi hátrányát, azonban az észak-alföldi régióban a jelentős változás sem volt elégséges a hátrány teljes leküzdéséhez, az észak-magyarországi régióban pedig ismét alig volt változás.

Leltárba vett állomány/1000 lakos

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Dél-Dunántúl	13,49	16,61
Nyugat-Dunántúl	14,46	16,01
Közép-Magyarország	7,45	15,99
Közép-Dunántúl	14,20	15,85
Dél-Alföld	13,36	15,71
Észak-Alföld	10,11	14,82
Észak-Magyarország	13,06	13,45
Magyarország összesen	11,37	15,50

A statisztikai mutatókban bekövetkező legnagyobb mértékű változást alighanem az úgynevezett beszerzési kvóta, vagyis az egy lakosra jutó éves beszerzési összeg mutatja: országos szinten több mint a duplájára emelkedett: 127 forintról 268 forint-

ra! A változás mértéke ebben az esetben is megegyezik a korábbiakban tapasztaltakkal: a legnagyobb emelkedést a közép-magyarországi régió regisztrálhatja: 117-ről 444 forintra (csaknem négyszeresére!), a legkisebb mértékűt pedig az egyébként is hátrányban lévő észak-magyarországi régió, ahol az emelkedés alig észrevehető.

Összes beszerzés (Ft/lakos)

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Közép-Magyarország	117,48	444,32
Dél-Dunántúl	141,30	243,76
Észak-Alföld	114,56	240,40
Közép-Dunántúl	135,58	224,48
Nyugat-Dunántúl	159,31	196,73
Dél-Alföld	129,10	170,65
Észak-Magyarország	111,73	119,29
Magyarország összesen	126,27	267,82

A beiratkozott olvasók és az összlakosság arányát figyelve szembevetünk, hogy három régióban is szinte azonosan 18 százalékos körüli értéket mutat, három másikban 16 százalékos körüli, egyedül az észak-magyarországi régióban marad az érték 14 százalékos alatt. A legnagyobb korrekcióra ismét Közép-Magyarországon került sor: 10 százalékosról 16,5 százalékosra, ezen belül Budapesten a korábbi 8,9 százalékosról 18,3 százalékosra emelkedett!

Beiratkozott olvasók/lakosok (%)

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Észak-Alföld	15,66	18,24
Dél-Dunántúl	14,56	18,12
Dél-Alföld	16,49	18,12
Közép-Dunántúl	15,10	16,83
Közép-Magyarország	10,02	16,50
Nyugat-Dunántúl	14,35	16,29
Észak-Magyarország	13,36	13,53
Magyarország összesen	13,59	16,78

Mind a kölcsönzők számát, mind pedig az egy lakosra jutó kölcsönzött egységek számát tekintve a nyilvános könyvtárak megjelenésével kiegyenlítettebb lett a mezőny, a korábbi eltérések jelentősen mérséklődtek. Észak-Alföld mindkét szempontból az élre tört, Dél-Dunántúl pedig a második helyet foglalja el. A kölcsönzők számát tekintve Közép-Magyarországon volt a legnagyobb arányú a vál-

tozás, ennek ellenére még mindig az utolsó helyen áll, ezzel is bizonyítva azt a mindennapi tapasztalatot, hogy a nagy könyvtárainkban elsősorban nem a kölcsönzés, hanem sokkal inkább a helyben olvasás, vagyis a vizsgára történő gyors felkészülés dominál.

Kölcsönzők/lakosok

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Észak-Alföld	1,16	1,36
Dél-Dunántúl	1,05	1,27
Dél-Alföld	1,19	1,23
Közép-Dunántúl	1,00	1,09
Nyugat-Dunántúl	1,08	1,07
Észak-Magyarország	1,02	1,04
Közép-Magyarország	0,86	1,03
Magyarország összesen	1,03	1,15

Végül tekintsük meg az egy év alatt egy lakosra jutó kölcsönzött állományegységek nagyságát! Mint a következő táblázatban látható, a mezőny ebből a szempontból is kiegyenlítettebb lett, vagyis jelentősen csökkentek a korábbi különbségek. Közép-Magyarország valóban „középen” helyezkedik el, ugyanakkor Nyugat- és Közép-Dunántúl hátra csúszott.

Kölcsönzött egységek/lakos

	Települési könyvtárak	Egyéb nyilvánosakkal együtt
Észak-Alföld	3,88	4,32
Dél-Dunántúl	3,34	4,08
Dél-Alföld	3,67	3,87
Közép-Magyarország	3,22	3,78
Észak-Magyarország	3,63	3,66
Közép-Dunántúl	3,35	3,58
Nyugat-Dunántúl	3,39	3,56
Magyarország összesen	3,47	3,84

Összefoglalás, várható tendenciák

Az 1999-es statisztikai jelentések alapján világosan kirajzolódott előttünk, hogy az általában fejlettebbnek tartott nyugat-magyarországi térségek települési könyvtárai előnyüket elsősorban a működési feltételek kedvezőbb voltának köszönhetik: ezekben a régiókban általában magasabb az intézményekben az egy lakosra jutó alapterület, a szolgáltató helyek száma, a könyvtári állomány nagy-

sága, az év folyamán leltárba vett állomány nagysága, valamint az állománygyarapításra fordított összeg mértéke. Másképpen alakul a sorrend, ha nem a működési feltételeket, hanem a forgalmi adatokat vizsgáljuk. Mind a beiratkozott olvasók, mind a kölcsönzési alkalmak számát tekintve a dél-alföldi régió került az élre, de előkelő helyet foglal el a forgalmi adatok szempontjából az észak-alföldi régió is. Vagyis a sokat emlegetett hátrányos helyzet elsősorban a működés anyagi feltételeiben tükröződik, és szó sincs arról, hogy jelentősen és kedvezőtlenül befolyásolná a könyvtárhasználat intenzitását.

Mind az elmúlt tíz év fejlődéséből, mind pedig a nyilvános könyvtárak megjelenéséből elsősorban Budapest profitált: itt volt a legnagyobb mértékű a fejlesztés, és itt jelent meg a palettán a legtöbb, a legdifferenciáltabb szolgáltatást nyújtó nagy szakkönyvtár és egyetemi könyvtár.

A fejlődés tendenciái azt mutatják, hogy a kilencvenes évek elejének nagy viharai (tömeges könyvtárbezárások, drasztikus könyváremelkedések, súlyos forráshiányok) elcsendesültek, a különböző mutatók „görbéi” mindinkább kisimulnak, az egyes térségek közötti különbségek egyre inkább mérséklődnek. A különbségek leküzdésében nagy szerepe van a könyvtári törvényben biztosított támogatási formák megjelenésének, a nyilvános könyvtárak színrelépésének, és tegyük hozzá bizakodva: annak a társadalmi felismerésnek is, mely szerint nem képzelhető el gazdasági fejlődés megfelelő kulturális háttér, ezen belül az információ korszerű módon történő biztosítása nélkül.

Vidra Szabó Ferenc

Az Európai Unió az Országgyűlési Könyvtárban

(Az Országgyűlési Könyvtár tájékoztatási tevékenysége
az Európai Unióra és más nemzetközi szervezetekre
vonatkozóan)

Magyarország az elmúlt évtizedekben – a történelmi és politikai előzményeket most ne firtassuk – valamennyi, számára fontos nemzetközi szervezethez csatlakozott. Voltak, amelyeknek alapító tagja lett, voltak melyekhez több-kevesebb idő elteltével csatlakozott és voltak természetesen olyan csatlakozási egyezmények is, amelyeknek ratifikációja jó néhány évet váratott – vagy várat még ma is magára.

Az Országgyűlési Könyvtár (OK) alapítása – 1870 – óta (és azóta folyamatosan) kiemelt figyelmet fordított a gyűjtőkörének megfelelő jogi, történelmi és politikai szakirodalom szakszerű szerzeményezésére és feldolgozására. E feladatkörének megfelelően nyitott volt és nyitott ma is a „változó világ” információinak fogadására és szolgáltatására, különös figyelmet fordítva a nemzetközi szervezetek irodalmának gyűjtésére. Példaként utalnék arra, hogy szinte elsőként vette fel a kapcsolatot olyan nemzetközi szervezetek könyvtáraival és dokumentációs központjaival,